

ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

І.Б. МАНЗІЙ, аспірант

В статті розглядаються економічні погляди на сутність та поняття національної продовольчої безпеки в її історичному розвитку, яка характеризує здатність держави забезпечити потреби населення у високоякісних продуктах харчування.

Надійне забезпечення країни продовольством має стратегічне значення, оскільки від цього залежить її не лише продовольча, але й національна безпека. Для України проблема продовольчої безпеки набуває особливої гостроти, що пов'язано з подіями в ХХ столітті, протягом якого народ нашої держави пережив кілька революцій, війн, голод у 30-х і 40-х роках, черги за продуктами у 80-х роках, радіоактивне забруднення значної території країни внаслідок Чорнобильської аварії, відсутність повноцінного харчування у більшій частини населення через бідність у 90-х роках минулого століття.

Оскільки продовольча безпека як суспільне явище, що зачіпає долі мільйонів людей, становить не лише науковий інтерес, а і являє собою практику господарювання в реальному житті, виникає необхідність всебічного її розгляду й обґрунтування суті.

На актуальність проблеми продовольчої безпеки вказують численні теоретичні дослідження і узагальнення як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема праці В.Я. Амбросова, Ю.Д. Білика, В.І. Бойка, П.П. Борщевського, О.І. Гойчук, С.М. Кваші, А.С. Лисецького, П.Т. Саблука, В.М. Трегобчука, М.Й. Хорунжого, В.В. Юрчишина, наукового доробку вчених, які досліджували проблеми національної безпеки, І.Я. Богданова, Б.В. Губського, Є.І. Пиріжкова, О.Л. Хилько та інших вчених-економістів [1,5,8,10].

Методика досліджень. Теоретико-методологічною основою досліджень є діалектичний метод пізнання соціально-економічних явищ. В статті застосовувались такі методи досліджень: метод системного аналізу дозволив розглянути національну безпеку, як складну систему із елементами, що існують у різних сферах суспільного життя і, взаємодіючи, утворюють певну цілісність; історичний метод використовувався для вивчення ідейних аспектів дослідження національної продовольчої безпеки в динаміці; описовий – для розгляду теоретичних підходів до визначення проблем продовольчої безпеки та шляхів її забезпечення, а застосування логіко-семантичного підходу дало змогу проаналізувати базові елементи понятійно-категоріального апарату національної продовольчої безпеки.

Результати досліджень. Продовольча проблема в контексті національної продовольчої безпеки була актуальною у будь-які часи, адже держава, яка намагалася зберегти свою незалежність, соціальну стабільність, завжди

приділяла цьому питанню особливу увагу. Історія дослідження проблематики безпеки сягає античних часів. Вже в працях Платона („Держава”) та Арістотеля („Політика”) можна знайти спроби викласти бачення проблеми безпеки, загроз державному управлінню. У своєму вченні Арістотель доводив, що добробут і безпека як найвища життєва мета людини є її головною метою держави.

Такі видатні мислителі, як Арістотель, Платон, Зенон, Кратер, Т. Гоббс та інші вивчали правові аспекти взаємодії держави, суспільства і людини в контексті безпеки, що мало значний вплив на розвиток сучасних підходів до національної безпеки.

З формуванням Вестфальської системи міжнародних відносин з'явилося поняття держави-нації, що дало поштовх до появи поняття "національна безпека". Ряд європейських мислителів (зокрема, І. Кант, І. Фіхте, Г.В.Ф. Гегель, Ш.А. Монтеск'є, І. Бентон) дали своє тлумачення взаємовідносин людини, суспільства і держави в контексті безпеки [10].

Однією з головних методологічних вимог будь-якого дослідження і наукового пізнання взагалі є визначення понятійного апарату. Тому, насамперед, необхідно зрозуміти сутність основних термінів та дати їм визначення. Адже незважаючи на особливу значимість продовольчої безпеки, єдиної думки про сутність цього поняття немає. Навіть у Декларації про всесвітню продовольчу безпеку, ухваленій в Римі на найвищому рівні в 1996 році, немає чіткого формування даної економічної категорії.

Ключове поняття "продовольча безпека" походить від англійського терміну "food security", що перекладається як "продовольча безпека", або як "продовольче забезпечення". За українським тлумачним словником "безпека – стан, коли кому чи чому-небудь ніщо не загрожує, а забезпечення – надання достатніх для життя матеріальних засобів, необхідних для діяльності, функціонування чого-небудь" [9].

За другим варіантом, зміст терміну можна тлумачити як забезпечення гарантованої фізичної і економічної доступності продуктів харчування для населення. Таким чином, можна по-різному тлумачити і поняття "продовольча небезпека" та "продовольча незабезпеченість".

Остання характеризує стан, коли не вистачає продовольства. Отже, цей термін має подвійне змістовне навантаження, що дозволяє розглядати сутність економічної категорії "продовольча безпека" більш ширше і глибше, ніж лише як "безпека", або лише як "забезпечення" (у цьому випадку "продовольством").

Визначення сутності продовольчої безпеки і її значення впливає із сутності категорії "безпека". Фізіологічні потреби, до яких належать потреба в їжі, а також потреба в безпеці, знаходяться в основі відомої піраміди потреб Маслоу і вимагають першочергового задоволення.

За економічною теорією, потреба – це об'єктивна необхідність людини у чомусь, що спонукає її до діяльності. Потреби людини безмежні, а їх різноманітність є ознакою могутності економічної системи. Постійне зростання потреб за час існування людської цивілізації свідчить про дію всезагального економічного закону зростання потреб. Внутрішніми суперечностями його є досягнутий рівень виробництва і споживання та ріст на цій основі потреб

людей. Ця суперечність є рушійною силою розвитку будь-якої економічної системи [7].

В Україні, закон зростання потреб, що виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між виробництвом і досягнутим рівнем задоволення потреб людей (або особистим споживанням), розвиток яких спричиняє нові потреби і засоби їх задоволення, значною мірою не реалізувався, про що свідчить зниження платоспроможного попиту населення.

Автори книги "Економікс" визначають матеріальні потреби таким чином: "це бажання споживачів придбати і використати товари та послуги, які приносять їм користь (задоволення) [6].

Цікавими є ідеї українського економіста-мислителя Михайла Івановича Тугана-Барановського про те, що в умовах вільної конкуренції виробництво може збільшуватися без збільшення прямого споживання і ступінь пропозиції суспільного продукту не визначається лише споживчим доходом. Таким чином, Туган-Барановський спростував закон Сея і зробив висновок, що економічні кризи викликалися загальним перевиробництвом товарів, яке у свою чергу було наслідком непропорційного розподілу національного доходу та неадекватного споживання населення. У сучасній термінології Туган-Барановський посилався на низьку частку споживання у доході населення в умовах системи вільної конкуренції [2].

На різних етапах розвитку економічної думки вчені-економісти так чи інакше торкалися питань, що стосувалися продовольчої проблеми, тому що її вирішення лежало у всі часи в основі державної політики будь-якої держави.

З історії економічної думки відомо, що ще в епоху Стародавнього Китаю багато мислителів та вчених того часу піднімали питання про продовольче забезпечення і механізми його втілення. Зокрема М. Куй створив вчення про найповніше використання сил землі. В ньому були втілені ідеї державного регулювання хлібного ринку. Держава, як вважав вчений, мусить регулювати ціни на зерно, закупаючи його у врожайні роки і продаючи за твердими цінами з державних комор у роки стихійних лих і голоду [4].

У Стародавньому Римі питання продовольчої безпеки набули найбільшого розвитку у працях римських агрономів Катона, Варрона, Коллумелли, які розглядали шляхи покращення використання землі, рабської праці, збільшення прибутків власників латифундій та вілл шляхом інтенсифікації землеробства, використання добрив, заохочення до праці рабів не тільки примусом, але й кращими умовами життя, наділення рабів ділянками землі. Забезпечення продовольчої безпеки вони вбачали у серйозних змінах в аграрних відносинах і переходу до нових форм землеволодіння та землекористування.

Зародження капіталістичних відносин піднесло проблеми економічної і продовольчої безпеки на новий щабель. Політика держави цього періоду сприяла нагромадженню капіталу. В економічній теорії цей напрям отримав назву меркантилізм. Свою економічну безпеку держава забезпечує обмеженнями на ввіз іноземних товарів [1].

Деякі ідеї меркантилізму мали місце і серед перших російських економістів. Так, І.Т. Посошков у своїй роботі "Книга о скудности и богатстве"

доводив, що багатство країни визначається добробутом народу. Він вимагав обмеження споживання закордонних товарів, пропонував створити мануфактуру для переробки вітчизняної сировини та експорту переважно готових товарів з тим, щоб забезпечити якомога більший приплив грошей у країну. Меркантилістичні ідеї у Посошкова поєднувались з вимогами поліпшення становища селян [8].

Особливий вклад у теорію продовольчої безпеки внесла школа фізіократів, засновником якої був Ф. Кене. Фізіократи вважали, що вся увага повинна бути зосереджена не на торгівлі та нагромадженні капіталу, а на сільськогосподарському виробництві, де створюється чистий продукт і забезпечується справжній добробут нації.

Особливий вклад А.Р. Тюрго в теорію продовольчої безпеки вбачався в тому, що, на відміну від інших фізіократів, які розглядали чистий продукт, як дар природи, він вважав, що це – результат більш продуктивної праці робітників у сільському господарстві. Він сформулював економічний закон, який називають "Параболою Тюрбо". За основу своїх досліджень він брав звичайний рік і розраховував валовий дохід виробника зерна з одиниці земельної площі. Його дослідження закладають підвалини теоретичного обґрунтування необхідності підтримки сільськогосподарського виробника та регулювання ринку зерна, як основи забезпечення продовольчої безпеки.

Грунтовних досліджень з позиції економічної і продовольчої безпеки вимагають ідеї теорії видатного англійського економіста А. Сміта, якого по праву вважають засновником класичної школи. Адже його теорія суспільного багатства обумовила поглиблення концепції економічної і продовольчої безпеки нації і держави. При цьому на зміну старим науковим поглядам прийшли не просто нові, — вони ускладнилися і стали більш суперечливими.

Вчення А. Сміта набуло подальшого розвитку в працях Д. Рікардо, де започаткована система поглядів на розшарування суспільства, що характеризується в першу чергу диференціацією доходів, рівень яких може обумовити виникнення загрози для економічної і продовольчої безпеки.

Таким чином, на цьому етапі розвитку економічної теорії зміст категорії національної, економічної, продовольчої безпеки достатньо відносний і залежить як від базових положень економічних вчень того часу — меркантилізму, фізіократії, класичної політекономії, так і суб'єктивних поглядів нації, держави, того чи іншого класу.

Особливий підхід у розробку теоретичних питань економічної безпеки вніс К.Маркс. В цілому його економічно-соціальну безпеку можна трактувати як систему суспільної власності, централізовано-державне управління національною і світовою економікою, домінування політичної влади пролетаріату над соціально-економічним життям суспільства.

В подальшому його ідеї підтримав В. Ленін, заснувавши державу, що функціонувала на основі лише визначених принципів. В.Ленін присвятив проблемам економічної та продовольчої безпеки ряд робіт як теоретичного, так і практичного напрямку [1].

Заслужують уваги ідеї теорії бідності, нерівності та пов'язаних з ними соціальних проблем індійського економіста, лауреата Нобелівської премії Сен Аматыя-Кума, якого по праву називають батьком економіки соціального забезпечення. Вчений вважає, що найважливішою передумовою розв'язання світовим співтовариством проблеми голоду є вироблення правильного розуміння економіки продовольчої проблеми. Голод – не просто проблема "продовольства і сільського господарства". Його слід розглядати у ширшому колі проблем, ніж те, що традиційно належить до компетенції Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) [3].

Вагомий внесок у практику вирішення продовольчої безпеки внесли вчені-економісти-аграрії, які відводять продовольчій безпеці центральне місце в системі національної та економічної безпеки (рис. 1).

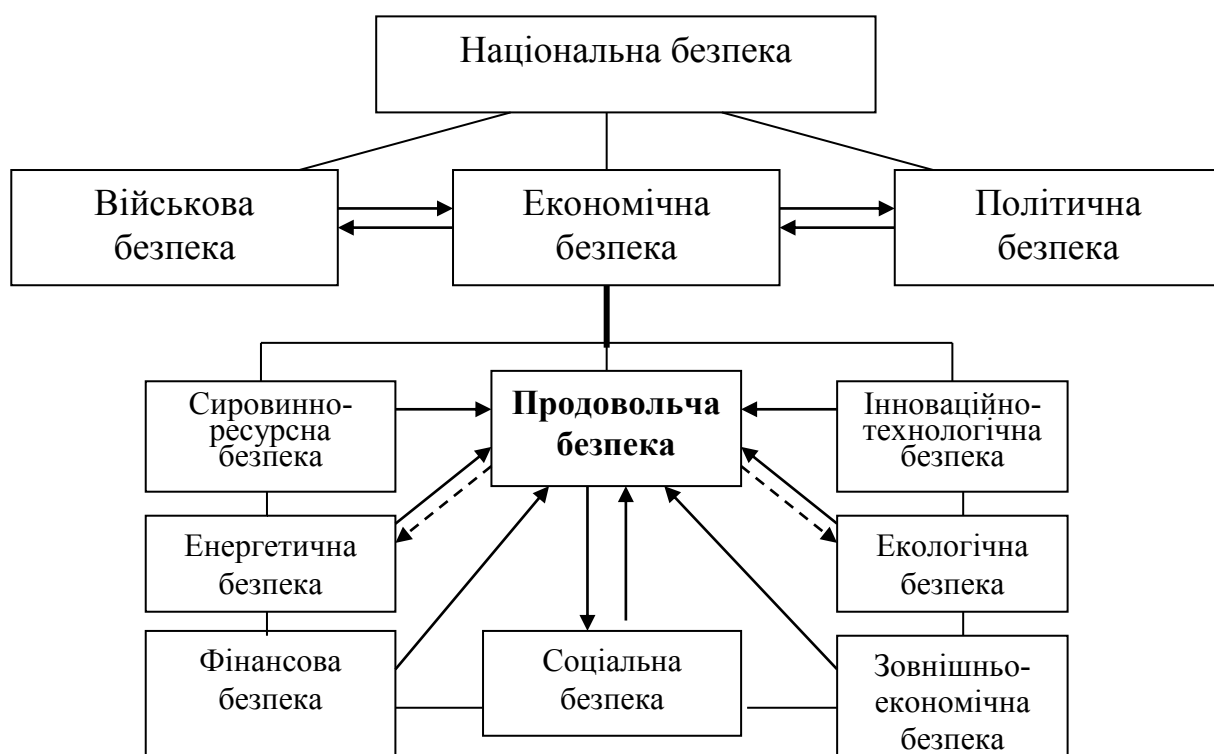


Рис. 1. Місце продовольчої безпеки в системі національної безпеки.

Наявність або відсутність продуктів харчування впливає на фізичний та психологічний стан людей, що обумовлює рівень соціального та політичного спокою в державі. Політико-економічний аспект продовольчої безпеки полягає в ефективному використанні агропромислового потенціалу країни для забезпечення потреб населення у продуктах харчування незалежно від несприятливих умов у міжнародних відносинах чи несприятливій кон'юнктурі світового ринку; соціально-економічний аспект характеризує здатність забезпечення цих потреб, впливаючи на розмір доходів різних груп населення [1].

В Україні в рамках розробки нової парадигми аграрної і продовольчої політики, яка є продовженням концепції ринкових реформ, розробленої

науковцями Інституту аграрної економіки Української аграрної академії наук, реалізується ідея комплексності даної проблеми. Ця система поглядів прийшла на зміну "шоковій терапії" та іншим постулатам ринкових реформ, а, по суті, є відходом від радикальних до ліберальних підходів у реформуванні економіки [5].

Висновки. Таким чином, дослідження засвідчили, що в різні періоди функціонування людського суспільства, в епоху становлення вільного і регульованого ринку економісти-теоретики відслідковували різні загрози існуванню і розвитку суспільства, нації, держави, вели пошук заходів, щоб протидіяти і блокувати ці загрози, які ними трактувалися аналогічно сучасному змісту категорії економічної безпеки, складовою якої є продовольча безпека.

Тому, продовольча безпека має загальнонаціональне стратегічне значення, їй притаманні комплексність і перманентність. Залежно від особливостей національної продовольчої системи, періоду її розвитку, від того, яка складова продовольчої проблеми набиратиме на тому чи іншому етапі пріоритетного значення, завдання її забезпечення модифікується разом із змінами внутрішніх і зовнішніх загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гойчук О.І. Продовольча безпека. Монографія. – Житомир: Полісся, 2004. – 348 с.
2. Горкіна Л.Т. М.І. Туган-Барановський в економічній теорії та історії. – Київ: ІЕ НАН України, 2001. – 268 с.
3. Довбенко М.В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія): Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2005. – 338 с.
4. Історія економічної думки: Навчальний посібник / Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко та ін. – К.: Фенікс, 1996. – 416 с.
5. Лисецький А.С. Продовольча безпека України: теорія, методологія, емпіричний аналіз – К.: Оріяни, 2005. – 374 с.
6. Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с 13-го англ. изд. – М.: Инфра, 2001. – 974 с.
7. Мочерний С.В. Основи економічних знань: Підручник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2002. – 312 с.
8. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. За редакцією професорів В.О. Білика, П.Т. Саблука – Київ, 1999. – 467 с.
9. Тлумачний словник сучасної української мови / Укладачі Л.П. Коврига, Т.В. Ковальова, В.Д. Пономаренко / За ред. доктора філологічних наук, проф. В.С. Калашника – Харків: Белкар – книга, 2005. – 800 с.
10. Хилько О.Л. Теоретичні засади визначення загроз національній безпеці України та шляхів її забезпечення: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.01/ Київ. нац. універ. ім. Т.Шевченка. – К., 2004. – 19 с.

В статье раскрыты теоретические основы национальной продовольственной безопасности, сформированные на экономической теории в её диалектическом развитии, согласно которой основой существования человечества является производство материальных благ для удовлетворения своих потребностей.

Some theoretical grounds of the national food safety that are based on the economic theory in its dialectical development, according to which the existence of a human society itself depends upon the production of material goods for satisfying people's demands.